

Van Sevenant een originele invalshoek die een boeiende lectuur oplevert. Ze toont de lezer aan hoe relevant de ideeën van de fenomenologische traditie zijn voor het denken over de rol van computers in onze hedendaagse samenleving. Vooral waardevol is haar eis tot 'democratisering' van de filosofie, die aan haar betoog ten grondslag ligt. Van Sevenant verdedigt het belang van een door het computernetwerk verspreide filosofie, een filosofie die op de filosofie 'gesuperponeerd' zou worden. Men kan immers niet langer over 'de' filosoof spreken. Aan de traditionele tegenstelling tussen oraliteit en 'met water schrijven' hebben zich nieuwe hybride vormen toegevoegd, en dit brengt vele vormen van filosofieën met zich mee. Via het computernetwerk kunnen zich, naast de hermetische filosofie, die zich voordoet in het hoofd en de boeken van academici, filosofieën ontwikkelen die vele mensen aanspreken. De academische filosofie zal ook onvermijdelijk door de netfilosofie uitgenodigd worden. Kortom, de voorzetting van de filosofie is niet iets wat enkel door academische filosofen mag en zal bepaald worden.

Johan VELDEMAN

KUNST EN CULTUUR

Roger H. Marijnissen, *Lof der mislukking*, Kapellen, Pelckmans, 1997, geïll., 175 blz., 790 Bfr., ISBN 90 289 2441 8

De kunsthistoricus, Roger Marijnissen, heeft een gedegen reputatie te verdedigen. Als gewezen departementshoofd 'Conservatie' bij het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel – een functie die hij dertig jaar vervulde – heeft hij een enorme ervaring in de wereld van de restauratie opgebouwd; als kunstcriticus – onder meer in *De Standaard* – heeft hij zich vaak als een scherp observator van het artistieke en culturele leven leren kennen. Zijn jongste publicatie in boekvorm bevat, zoals hij zelf in het 'Woord vooraf' stelt, "mijmeringen en niets anders dan mijmeringen", geput uit de bron van "gesprekken met vriend en vijand, lectuur bij nacht en ontij" (p. 10). Een grote systematiek moet de lezer dan ook niet verwachten, zelfs niet als de auteur het over architectuur heeft. Hij heeft slechts een aantal reflecties en meningen, standpunten en overtuigingen geordend die, als verzameling van zienswijzen, op een eigenzinnig geestelijk en intellectueel testament lijken, geschreven door een ouder wordende man die (terecht) een en ander moe is en die (even terecht) een en ander overbodig vindt. Dit alles niet in een sfeer van bitterheid of rancune; veeleer is er mildheid. De zekerheden die Marijnissen heeft en die hij de lezer niet ontzegt, ontsiert hij niet met pedante nadrukkelijkheid; hij vertolkt alleen het recht, dat iedereen heeft, te vertellen dat er fundamenteel belangrijke

kwesties zijn, “waaraan ik niet voorbij, niet overheen geraakt ben” (p. 10).

Onder de titel *Lof der mislukking* verzamelt Marijnissen zeven opstellen die over architectuur, schilder- en beeldhouwkunst en over de spiritualiteit van onze cultuur handelen. Elk opstel kan een afzonderlijke lectuur aan. Hebben ze een voor een iets met de titel, het mislukken of het falen, te maken? Dat is niet altijd duidelijk. In ieder geval kan het openingshoofdstuk veel met het thema van het mislukken aanvangen, aangezien het over de kathedraal Saint-Pierre van Beauvais gaat, de adembenemend hoge gotische kerk in Noord-Frankrijk die niet zomaar kant en klaar werd geconstrueerd, integendeel, met veel instortingen te kampen had. Tot op vandaag dreigt er instortingsgevaar en moeten de verantwoordelijken voor noodoplossingen blijven zorgen, zoals Marijnissen met een heel treffende foto illustreert (p. 11). Toch thematiseert de auteur tegen de achtergrond van het onderwerp van de mislukking niet het fenomeen om in de gotische tijd steeds maar hoger te willen construeren. Hij beperkt zich tot een kleine opmerking: “De hoogtedrang, de catastrofe en de uiteindelijke mislukking leveren een sterke, zij het goedkope aansporing tot een bewogen betoog over gestrafte hoogmoed. Anderzijds is het evident dat de drang om het gewelf steeds hoger te heffen niet zomaar te herleiden is tot een kwestie van architectonische branie. Maar die stelling is gewis moeilijk met feitenmateriaal te staven” (p. 31). Daar stopt de auteur, die over veel mijmert, en verbergt hij zich achter een haast positivistische bronnenkritiek en houdt hij zich met technische overwegingen aan de vlakke.

Het tweede hoofdstuk over ‘De vermaledijde ziener’ die Claude-Nicolas Ledoux (1736-1806) zou zijn, is interessant en zal velen iets vertellen wat ze niet kennen. Ledoux behoort tot die utopische architecten-stedebouwkundigen die via een op z’n zachtst gezegd imposante bouwkunst mens en maatschappij wil veranderen om de wereld en de geschiedenis te maken. Heel wat politici, vooral tirannen die aan onsterfelijkheidswaan lijden, moet zich met hem verwant voelen. In hun machtswellust en architectonische opdringerigheid willen ze koste wat kost de gedachte – door Marijnissen ten onrechte een ‘fundamentele filosofie’ genoemd – ‘L’homme a besoin d’être conduit’ hard maken. Het is goed dat er over kunstenaars-ideologen als Ledoux geschreven wordt om ons eraan te herinneren en ons te waarschuwen waartoe een bepaalde architectuur kan leiden. Terecht denkt de auteur “aan de onderneming waarmee Ceausescu begonnen is” (p. 61).

Het thema van de mislukking laat Marijnissen in een derde hoofdstuk, ‘Het verdriet van Barcelona’, een (te korte) mijmering over Antoni Gaudi, uitmonden in het thema van het definitief onvoltooibare. Er is immers geen tweede Gaudi die zijn onafgewerkte projecten in die mooie Spaanse stad heeft kunnen voltooiën. Heeft de auteur een warme sympathie voor de grillige architectuur van de Spaanse bouwmeester, hij steekt zijn argwaan voor een aantal hedendaagse architecten niet weg en gewaagt van een ‘schromelijke opvatting’ (vierde hoofdstuk). Hier heeft hij vooral het totalitaire denken op het oog, meer in het bijzonder dat van de epigonen van de groten van het ‘Bauhaus’. De titel van dit hoofdstuk evocert “de pathos waarmee de moderne architectuur wordt aangediend, tevens op

een ongepaste zelfgenoegzaamheid die uitvaart tegen al wie niet meteen in beate bewondering staat voor alles wat met beton, aluminium en glas wordt gebouwd" (p. 93).

Enige moeite heb ik met het langste hoofdstuk van het boek dat over de hedendaagse stromingen in de plastische kunsten handelt en de suggestieve titel 'De onverbiddelijke reductie' heeft meegekregen. Hier en daar heb ik een uitroep teken in de marge gezet of heb ik een en ander onderstreept, dat wil zeggen dat de auteur prikkelt en uitdaagt, soms meesleept. Maar helaas blijft het overzicht te summier en is Marijnissen in zijn mijmeringen te ongeduldig en boort hij niet even door. Ik geef twee voorbeelden: "Over de dromer en de poëet Delvaux is geen kwaad woord te zeggen. De uitdrukkingsmiddelen die voor het specifiek karakter van zijn kunst onontbeerlijk waren – het technisch en ambachtelijk potentieel – zijn altijd onder het niveau van zijn droom gebleven. Het is bijna ondenkbaar dat hij die overeenstemming niet zou hebben betracht" (p. 126). Wat meneer Delvaux heeft betracht, laat mij nogal koud, dat zijn oeuvre een zeker onevenwicht vertoont, wil ik wel aannemen, maar daarvoor heb ik meer uitleg nodig. Een analoog gevoel heb ik bij de lectuur van het volgende: "De niet-figuratieve kunst biedt zelden herkenningsbeelden; derhalve beantwoordt ze niet aan wat het publiek van kunst verwacht. Ze is, in haar beste vorm, niet altijd gemakkelijk toegankelijk. Zo krijgen de doeken van Mark Rothko pas betekenis als contemplatieobject. Hun functie is te vergelijken met die van de tanka's.

Geef het werk geen gestalte aan die spiritualiteit, dan is het weinig anders dan een sierstuk of zelfs een patroon voor behang. Het ligt voor de hand dat in dit soort kunstwerken artistiek onvermogen en mediocriteit schuil kunnen gaan" (p. 130). De auteur kan gelijk hebben, suggereert iets dat velen met hem aanvoelen, maar een deskundige zoals hij moet meer vertellen – en *en passant* uitleggen wat tanka's zijn. De zelfde tekortkomingen vertonen de hoofdstukken zes en zeven over de verticale en horizontale droom. Ze bevatten uitspraken die van gezond verstand getuigen en die blijvend in de intellectuele herinnering mogen worden gebracht, maar Marijnissen argumenteert zo weinig. Met een en ander ben ik het graag eens, maar tegelijk zou ik iets over zijn denkweg willen vernemen. Niettemin ben ik het hier en daar oneens als hij, in tegenspraak met de grote artistieke cultuur die hij bespreekt, er bijvoorbeeld nood aan heeft aan zijn ondoordacht cynisme lucht te geven; dan schrijft hij dingen als: "Onze politieke geschiedenis is de geschiedenis van wat we waarlijk zijn: tamelijk ontwikkelde zoogdieren met verbluffende gaven en (erg veel) gebreken" (p. 149). Zijn wij zoogdieren? Ach, ach, zoiets vertelt alleen nog die leraar of lerares biologie die van antropologie geen kaas heeft gegeten.

In de eindredactie of bij de invorming van *Lof der mislukking* is toch iets misgelopen. Over de inhoud van de illustraties kan veel goeds gezegd worden, maar formeel zijn ze zeker niet altijd van goede kwaliteit; sommige krijgen geen onderschriften, andere zijn op een verkeerde plaats terecht gekomen (*De vier elementen* van Adolf Ziegler horen eerder op de pp. 149-150 thuis dan op p. 125, en op p. 143 staat de 'enorme worstvormige ballon voor het giechelend vrouwvolk', die op p. 141 vermeld staat, met een voettekst die over Christo handelt). Een parasitaire tekst staat op p. 61: daar vindt de lezer opeens iets

over Picasso dat wellicht ergens op p. 113 zou moeten ingelast worden. Kortom, bij een tweede druk valt er een en ander te corrigeren.

Jacques DE VISSCHER

DEMOCRATIE

Donald Loose, *Democratie zonder blauwdruk. De politieke filosofie van Claude Lefort*. Best, Uitgeverij Damon, 1997, 187 p., 698 Bfr./34,90 Hfl. – ISBN 90-5573-082-3

Claude Lefort (1924) is zonder enige twijfel één van de spraakmakende hedendaagse politieke filosofen. Vooral zijn reflecties op en analyses van de moderne democratie krijgen zowel binnen als buiten de academische wereld ruime aandacht en worden erg gewaardeerd. Toch is zijn werk in ruimere intellectuele kring binnen ons taalgebied lange tijd relatief onbekend gebleven. Daar werd in 1992 in grote mate aan verholpen door de publicatie van een vertaling van enkele belangwekkende artikelen van Lefort onder de titel *Het democratisch tekort* (bij uitgeverij Boom). Vandaag, echter, ligt voor het eerst een omvattende, Nederlandse monografie voor over het politieke denken van Claude Lefort. De auteur is Donald Loose, die eerder ook reeds de (inleidende) hand had in genoemde vertaling. Nog afgezien van de inhoud van deze studie, is het duidelijk dat Loose met deze monografie een ernstige lacune opvult in de Nederlandstalige publicaties over politieke filosofie. Een eerste oppervlakkige kennismaking leert bovendien dat deze presentatie van Leforts denken zeer volledig en breedsporig is opgevat, zodat hier niet alleen een lacune wordt opgevuld, maar ook en vooral een belangrijk steunpunt wordt aangereikt voor een indringende politiek-filosofische discussie in het Nederlandse taalgebied met en over Lefort.

Maar bekijken we het boek van meer nabij. Vertrekpunt van deze studie is een 'wijsgerige biografie' van Lefort. Loose schetst er hoe Leforts politieke filosofie geleidelijk aan gesalte kreeg vanuit twee belangrijke invloedslijnen: enerzijds vanuit een confrontatie met het denken van auteurs als Machiavelli, Marx en vooral Merleau-Ponty en anderzijds op grond van de bij wijlen moeizame positiebepaling van Lefort, in het naoorlogse Frankrijk, tegenover de gebeurtenissen in Oost-Europa en tegenover de stellingen terzake van de toenmalige Parijse intelligentsia. Uiteindelijk zal Merleau-Ponty's positionering hier van doorslaggevende aard blijken te zijn. Reeds in de jaren vijftig neemt Lefort, in het spoor van Merleau-Ponty, definitief afstand van het bureaucratisch totalitarisme van de communistische regimes. Méér zelfs, vanaf dat moment bindt hij de strijd aan met (de uitwassen van) het marxisme en het communisme. Na verloop van tijd, echter, maakt die strijd plaats voor een verdediging van de democratie en voor een diepgaand onderzoek naar de verhouding tussen democratie en totalitarisme. Dit onderzoek